

**İSLAM MEDENİYETİNDE KÜTÜPHANE OLARAK
CAMİLER, M.S. 700-1400
*MOSQUES AS LIBRARIES IN ISLAMIC CIVILIZA-
TION, 700-1400 A.D.****

Hedi Ben AİCHA**

Çev. Özcan EVRENSEL***

Özet

Bu makalede İslam medeniyetinde camilerin, yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Kur'an'ın indirilmesiyle Müslümanların sözlü gelenekten, yazı-
lığı geleneğe geçiş süreci ve hem Kur'an'ın ayetlerinin hem de İslamî öğ-
retilerin öğretilmesinde mekân olarak camilerin işlevleri ortaya konmaya
çalışılmıştır. Camilerde sadece dinî işlerin değil, aynı zamanda siyasî ve
hukukî işlerinde konuşulduğu ifade edilmiştir. Ayrıca camilerin kütüphane
olarak da kullanıldığı ve başta Kur'an olmak üzere sayısız kitabın muhafa-
zasının yapıldığı bir yer olduğu önemle vurgulanmıştır. İslam medeniye-
tinde çeviri faaliyetlerinde de önemli rol üstlendiği zikredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, İslam Medeniyeti, Cami, Belagat, Çeviri.

Giriş

“Yaradan Rabbinin adıyla oku! O, insanı pıhtılaşmış bir kandan
(alaktan) yarattı. Oku! Kalem (yazmayı) öğreten, (böylece) insana
bilmediğini bildiren Rabbin sonsuz kerem sahibidir.” (Alak suresi,
Kur'an).

* Makalenin künyesi: Hedi Ben Aicha, “Mosques as Libraries in Islamic
Civilization, 700-1400 A.D”, *The Journal of Library History*, Vol 21, No
2, (Spring 1986), pp. 253-260.

** Amerikan-Arap Ayrımcılıkla Mücadele Komitesi'nin bir üyesidir.

*** Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Araştırma Görevlisi, Muş/Türkiye, Orcid No: 0000-0002-7661-5744, o.ev-
rensel@alparslan.edu.tr.

Bu alıntı Kur'an'ın okuryazarlığın yükselişine ilişkin temel gerekçesini sunmaktadır; Araplar için hafıza geleneklerinden kopup yeni bir edebi çağa doğru ilerlemenin açık bir gösteresidir.

İslam'ın Arap dünyasının kültürel ve siyasi temeli olarak yerleşmesiyle birlikte camiler, sadece ibadet yerleri olmanın ötesine geçerek gelişti. Arap dünyasında fikir alışverişi ve doğaçlama şiir okumaları için okullar ve resmi olmayan toplanma yerleri olarak kullanılan camiler, ilk kütüphanelerin kurulması için doğal bir seçimdi. Bu kütüphanelerin nasıl geliştiği ve Avrupa Rönesans'ının tohumlarını beslemedeki rolleri bu makalenin odak noktasıdır.

Kur'an: “Denilir ki...”den “Yazılır...”a

İkra (oku) ve *Kitab* (Kitap) kelimeleri Kur'an'da sıklıkla geçmektedir. Kur'an kitap okumayı ve kitaplara saygı duymayı güçlü bir şekilde teşvik ediyordu; bu da Arap dünyasında entelektüalizmin gelişiminin ve olgunluğunun arkasındaki temel güç olarak hizmet etti. İslam'ın doğuşuyla Arap Yarımadası, unutulmuşluktan çıkarak Pers İmparatorluğu (Sasaniler) ve Bizans İmparatorluğu gibi iki büyük medeniyetini büyük ölçüde aşan yeni bir yaratıcılık ve kültürel hareketin içinde girdi.

İslam'ın doğuşundan önce Araplar için gerçek bir eğitim sistemi mevcut değildi. Önemli bir yazılı edebiyat geleneği yoktu. Daha ziyade, efsanelerinin, şiirlerinin ve (özellikle) soy kütüklerinin çoğunu, kısmen nesilden nesile aktarılan sözlü gelenek aracılığıyla korudular.

Genç Araplar ailelerinden sadece develere, diğer hayvanlara ve çadırlara nasıl bakacaklarını veya savaş esnasında nasıl onurlu bir şekilde davranacaklarını değil, ayı zamanda otorite, drama ve vurgu ile nasıl konuşacaklarını da öğreniyorlardı; bu sanat, belagat veya retorik olarak bilinir. Bu sözlü gelenek, yazılı edebiyatın gelişmesiyle birdenbire yok olmadı, aksine İslam'ın ilk yılları onunla mayalandı ve gelişmeye devam etti.

Belagat 'ın ve Arap sözlü geleneğinin disiplini ve katılığı sayesinde Müslümanlar, Kur'an'ı resmi olarak yazıya geçirincede kadar

korudular. Hafızlar,¹ Hz. Muhammed'in Kur'an'ı ezberlemekle görevlendirilen sadık ve en yakın arkadaşları arasındaydı. Bu hafızlar, Kur'an'ın öğretilerini ezberden öğretmek ve aktarmakla kalmadı, aynı zamanda onun kayıt altına alınmasını da vesile oldular. Irak ve Suriye'nin fethi için yapılan ilk İslam savaşlarında çok sayıda hafız öldüğünde, Hz. Muhammed'in halefi Ebu Bekir el-Sıddık (ö. 634), geri kalan hafızlara Kur'an'ın tam metnini kapsamlı bir el yazmasıyla toplamalarını emretti. Böylece ilk Müslümanların sözlü geleceği, İslam edebiyatının gelişmesine zemin hazırladı.

Üçüncü halife Osman bin Affan (ö. 656), yeni fethedilen vilayetlerin her birine gönderilmek üzere yazmanın birkaç nüshasının çoğaltılmasını emretti. Bu nüshalar halifenin denetimi altında ve hâlâ hayatta olan hafızlarla istişarede bulunarak yazıldı. Buna karşılık, dağınık Müslüman toplulukları bu gözden geçirilmiş nüshalardan, kendi çoklu nüshalarını hazırladılar ve bu da orijinal metnin ikici bir çoğaltma dalgasıyla sonuçlandı.²

Kur'an'ın derlenmesi ve birden fazla nüsha üretilmesi sadece inancın yayılmasına hizmet etmedi aynı zamanda özellikle Arap dilinin standart hale gelmesi için bir model sağladı. Tarihin bize söylediği gibi,³ Hz. Muhammed ve kabilesi, Mekke'deki Kureyş'in lehçesi dışında başka birçok lehçe de konuşuyordu. Kur'an Kureyş lehçesiyle yazılması, onu fiilen Arapça'nın resmi lehçesi ve hem sözlü hem de yazılı olarak İslam'ın dili haline getirdi. Bu standart, müellifler yeni yazılar yazdıkça detaylandırıldı ve geliştirildi.⁴

İlk dönem Arapları için Kur'an'ın kendisi gerçek bir entelektüel, sosyal, hukukî ve tarihî devrimi temsil ediyordu. Müslümanlar ibadet ve eğitim sistemlerini hem Kur'an'la hem de Kur'an için inşa

¹ Hafız, çoğul hali "huffâz" olan, ezberleyen kişiyi ifade eder; aynı zamanda bir muhafız veya koruyucu anlamına da gelebilir (örneğin, "kütüphane hafızı", bir kütüphanenin koruyucusu veya yöneticisi).

² Nasser al-Naqshabandi, "Early Islamic Manuscripts of the Quran," *Islamic Review*, 1/18 (January 1958), p. 18-29.

³ Bernard Lewis, *The Arabs in History*, rev. ed. (New York: Harper Colophon Books, 1966), p. 9.

⁴ Abu al-Faraj Muhammed Ibn Ishaq Nadim (Ibn al-Nadim), *Kitab al-Fihrist*, ed. Gustav Flügel (Leipzig: Vogel, 1871), p. 7-8

ettiler. “İnsanın doğumundan ölümüne kadar ilim araması gerekir” diye İslamî bir söz vardır ve “Yayılarak büyüyen yegâne iki şey bilgi ve ateştir.” Bu gibi İslamî sözler Müslümanlar arasında öğrenme, öğretme ve keşfetme konusunda eşsiz bir şevk ortaya çıkardı.

Bu derin entelektüel susuzluk, bilgili seçkin alimlerle sınırlı değildi; askerî ve siyasî liderleri de içeriyordu. Halifelerin kendisi genellikle genişleyen edebî ve bilimsel başarıların hızını belirlerdi. Bu mayalanmanın ortasında Kur’an camilerde öğretildi ve hem dinî hem de seküler tüm bilgi ve öğrenimi temel olarak kabul edildi (her ne kadar ikisi arasındaki ayırım İlk Müslümanlar için anlamsız olsa da).

Cami: İbadet, Yönetim ve Öğrenme Yeri

Cami, Hz. Muhammed’in Hayber’e veya Medine’ye taşındığında yaptırılmasını emrettiği ilk kurumdu. Öncelikle bir ibadet yeri olan cami aynı zamanda Hz. Muhammed’in Kur’an ayetlerini açıkladığı bir derslik; hukukî anlaşmazlıkların ve ahlakî sorunların İslamî öğretiler ışığında çözüldüğü mahkeme salonu olarak da hizmet veriyordu. Arap-Müslüman toplulukları bir camiye sığmayacak kadar büyüdüğüne, yakında yenileri inşa edilecek ve camilerin bir topluluk içinde farklı roller üstlenmesine olanak sağlayacaktı. Bu sorumluluk paylaşımı aynı şehir, kasaba ve köydeki camiler arasında bir önem hiyerarşisi oluşmasına neden oldu. Her zaman en büyük, en eksiksiz kütüphaneye sahip olan en büyük cami olmuştur. İslamî yayılmayla birlikte imparatorluğun Arap olmayan hatta başlangıçta Müslüman olmayan vilayetlerdeki camiler, fethedilen her milletin İslamlaştırılmasında çok önemli bir rol oynadı. Yeni Müslüman olanlar, Kur’an’ın sözlerine ve öğretisine hâkim olmak için onu ilk önce camilerde öğrendiler. Bu, Arap olmayanların kendilerini fatih olarak tanımlamasını sağladı. Gittikçe büyüyen Arap-Müslüman imparatorluğunda cami, tüm farklı uluslardan Müslümanlar arasında dinî ve kültürel birlik için sembolik ama bir o kadar da gerçek bir alan olarak hizmet ediyordu.

Öğretmenler de misyonerler gibi yeni bölgelerdeki camilerde görev yapacak ve halkı İslam’ı benimsemeye teşvik etme

görevlerine başlayacaklardı. Ancak yaptıkları sadece bu değildi. Bu öğretmenler, bizzat Kur'an'dan ilham alarak, yeni Müslümanlara kendilerini tüketen aynı öğrenme şevkini aşılamaaya koyuldular. Bu Arap-İslamlaşmanın aracı yazılı kelimeydi: kitaplar. Bu nedenle el yazması nüshaların ve resmi kütüphanelerin camilerde barındırılması mantıklıydı.

Kütüphane Olarak Camiler: Çeviri, Muhafaza ve Edebiyatın Oluşturulması

Müslüman toplulukların daha büyük, daha prestijli kütüphaneleri genellikle alimlerin, aristokratların, valilerin ve halifelerin hayırseverliği aracılığıyla bilgili kişiler tarafından kuruluyordu. Bu himaye altında birçok cami ve İslam dünyasının her yerinden alimlerin erişebileceği imrenilecek kütüphaneler geliştirdi.

Bu alimlerden birisi, özel kütüphanesini bir camiye miras bırakan el-Vakıdı'ydi (747). "Vakıdı, vefatından sonra arkasında, her biri iki adama yetecek kadar altı yüz cilt kitap bıraktı. Onun için gece gündüz yazan iki genç erkek kölesi vardı. Ayrıca iki bin altın değerinde bazı kitaplar da topladı".⁵

Beytü'l-Hikme (Bilgelik Evi), Abbasi halifesi Me'mun (813) tarafından Bağdat'ta kurulan bir diğer ünlü kütüphaneydi. Beytü'l-Hikme, oradaki alimler ve çalışanlar için bir cami olma işlevinin yanı sıra, İslam imparatorluğunun en yetkin alimleri tarafından Arapça'ya tercüme edilen Yunanca el yazmalarından oluşan bir koleksiyona da sahipti. Beytü'l-Hikme, 1258'de Moğollar tarafından yağmalandı, zengin toprakları Dicle ve Fırat'taki bir mürekkep nehri sürüklenip gitti.⁶

988'de Mısır'daki Fatımi hanedanının bir üyesi, Kur'an edebiyatının yanı sıra astronomi ve diğer bilimlerin de öğretildiği

⁵ Ibn al-Nadim, p. 98.

⁶ F. Krenkow, "Kitab Khana," in *Encyclopedia of Islam*, (Leiden: Brill, 1925-1928), vol. 2, part 2, p. 1045.

Kahire'deki El-Ezher Camii'nde yüksek öğrenimi teşvik etmek için fon bağışladı.⁷

İslamî kütüphaneler zamanla daha fazla belge ve el yazması topladıkça, gelişen koleksiyonları barındıracak odalar ve raflar tasarlanıp inşa edildi. Kitapların raf düzeni kütüphaneden kütüphaneye değişiyordu; Kur'an'ın her zaman en üst rafa yerleştirilmesi dışında, bu, günümüzde camilerde uygulanan bir uygulamaydı. Kur'an'ın kopyaları günlük kullanım için mevcuttu ve okunamayacak kadar yıpranmış tüm kısımlar da orijinalinden bakılarak tamamlanırdı.⁸ Tüm el yazmaları ve kitaplar sınıflandırıldı ve kataloglandırıldı. Bilinen en eski kütüphane kataloglarından biri, aslında bir bibliyografya olan el-Nedim (987) tarafından kendi zamanının baskın kataloglama yöntemini kullanılarak yazılan El-Fihrist'tir.⁹ Kur'an çalışmaları ve tefsirlerinden edebiyata, felsefeden bilimlere kadar her şeyi kapsamaktadır.

Siyasi ve askeri üstünlük bir bölgeden diğerine kayarken, başkentlerdeki camilerin itibarı ve nüfuzu da buna bağlı olarak artış ve düşümlere maruz kalmaktadır. 674'te Kuzey Afrika'nın fethinden sonra ordu komutanı Ukbe İbn Nafi, günümüz Tunus'unun kırsal bir bölgesinde bir cami inşa edilmesini emretti. Kayrevan Camii çevresinde büyüyen şehir, Kuzey Afrika'nın en eski ve en özgün Arap-Müslüman şehirleri arasında sayılıyor ve hâlâ da öyle kabul ediliyor. Fas'ta Fez'den iki yüzyıl, Mısır'da Kahire'den üç yüzyıl önce kuruldu. Kuzey Afrika'daki Arap yerleşiminin bir parçası olarak, Arap doğusundan Kur'an okuyanlar ve Müslüman alimler, yerli halkın İslamlaştırılması için Kayrevan'a getirildi. Bu süreçte nüfusun büyük bir kısmı da Araplaştı. Yeni din değiştirenler için Kur'an'ın el yazmalarını hazırlamak üzere bu işle uğraşan kişiler getirildi.

Birbirini takip eden hanedanlar Kuzey Afrika'yı Kayrevan'dan yönetirken camiler; siyasi, dini merkezin zenginliği ve

⁷ Muhammed Kâmil Husayn, *Diwan al-Mu'ayyad fi al-din*, (Cairo: Dar al kitab al-Misri, 1949), p. 57, nr 2.

⁸ Ibn al-Nadim, p. 1046.

⁹ S. Vilayat Hussain, "Organization and Administration of Muslim Libraries (from 786 to 1492 A.D.)," *Pakistan Library Association Journal*, 1/1 (July 1966), p. 8-11

şöhretinin cazibesine kapılan artan sayıdaki ibadet yapanları barındıracak şekilde genişletildi. Kütüphanelerin giderek artan yazma eser koleksiyonuna da yeni alan açıldı. Dini bilimin ve siyasi gücün kendi duvarları içinde yoğunlaşması, Kayrevan'ın Müslüman Kuzey Afrika'nın edebi gelişmesi üzerinde muazzam bir etki yaratmasını sağladı. İslam'ın batıda Fas'a doğru yayılmasıyla birlikte, Kayrevanlı seçkin bir alim, Fez'deki camide ders vermek üzere oraya yerleşti; bu cami hâlâ, Kayra'nın merkez camisi olma rolünü simgeleyen, Karaviyyin adını taşıyordu.

Şam, Kahire, Bağdat ve diğer yerlerdeki camilerde olduğu gibi Kayrevan camisinin kuruluşunda da onun büyümesini karakterize eden iki faaliyet aşaması vardı. İlk olarak, yabancı dildeki elyazmalarının Arapçaya yoğun bir şekilde çevrildiği bir dönem yaşandı. İkincisi, yaratıcı edebi gelişmelerin ve bilimsel keşiflerin olduğu bir dönem vardı. Kayrevan'ın elyazmalarının birçoğu kısmen Tunus'taki Tunus Milli Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir.

Kayrevan'ın nihai gerilemesi ve bozulması, 909'da Fatımi hanedanı tarafından alınmasından sonra meydana geldi. Adını Hz. Muhammed'in kızı Fatıma'dan alan Fatımiler, İsmailiyye olarak bilinen bir Şii İslam mezhebiydi.¹⁰ Aslen Suriye'deki Salamiye'den olan Fatımiler, Bağdat'ta iktidardaki Abbasi halifesini tahttan indirmeye çalıştı ancak başarısız oldu. Batıya kaçan Fatımiler, askeri güçlerini, o zamanlar gerileyen Abbasi imparatorluğunun uzak bir vilayeti olan Kuzey Afrika'daki Kayrevan'a karşı denemeye karar verdi. Fatımiler için Kayrevan'ın fethi, doğuda yeniden tutunacak bir yer kazanmak için yalnızca bir basamaktı. Şehri yeniden toparlayıp başka bir saldırıyı finanse etmek için kasalarını yeniden dolduracak bir yer olarak kullanan Fatımi, 912'de Kuzey Afrika eyaletinin başkentini

¹⁰ Henri Laoust, *Les Schismes Dans l'Islam*, (Paris: Payot, 1966), p. 140; Bayard Dodge, *Al-Azhar: A Millennium of Muslim Learning*, (Washington, D.C: Middle East Institute, 1974), p. 1-2. See also Bernard Lewis, *The Origins of Ismailism*, (New York: W. Heffer and Sons Ltd., 1940), and "The Route to India," in *La Revue de la Faculte des Sciences Economiques d'Istanbul*, (İstanbul, 1953).

Tunus'un doğu kıyısındaki Mehdiye'ye taşıdı.¹¹ Oradan Fatimi halifesi El-Muiz, kuvvetlerini başarıyla Mısır'a götürdü.¹² Fatimilerin Mısır'da yerleşmelerinin önemli bir yolu da 970 yılında El-Ezher Camii'nin inşa edilmesiydi. Mısır'daki Fatimi varlığı, Tunus'taki kalıplarından temel olarak farklıydı. Kayrevan'daki mirasını kaybetmiş ve aslında onu siyasi ve entelektüel üstünlüğünden arındırmış, Mısır'a daha kalıcı bir şekilde yerleşmiş ve El Ezher Camii'nin prestijini ve nüfuzunu beslemişler. Fatimiler, El-Ezher'e büyük ilgi gösterdi, burayı bir gösteri unsuru ve iki rakip hanedan arasındaki rekabetin odağı haline getirdi. Üstelik Fatimi, camiyi İsmaili ideolojilerinin merkez üssü olarak kullandı.¹³ Diğer camilerde olduğu gibi Ezher'de de din, siyasi, adli ve eğitim işleri bir arada yürütülüyordu. Bayard Dodge, “arşivlerin binanın iç kısmında saklandığı, derslerin ise mabed ve avluda verildiği” bu büyük caminin öğrenildiğini anlatmıştır. Bayard Dodge bu büyük camiyi şöyle anlattı: “arşivler binanın iç kısmında saklanıyordu, oysa dersler mabette ve avluda yapılıyordu”.¹⁴

Hristiyanlıktaki Cami Kütüphaneleri

Kuzey Afrika'dan Sicilya ve İspanya'ya Arap-Müslüman akını, Tunus ve Fas'ta tanık olunan kültürel aktarım ve büyümenin aynıysa karakterize edildi. Araplar halihazırda mevcut olan Hristiyan kurumlarını ortadan kaldırmadılar; ancak Hristiyan kiliseleriyle birlikte var olan camiler ve kütüphaneler kurdular. İspanya'da Müslümanlar ve Hristiyanlar dinlerini barışçıl bir şekilde yaşadılar ve yan yana bilimsel uğraşlarını desteklediler. Abdülaziz İbn Nusayr'ın

¹¹ Abdallah Laroui, *L'Histoire du Maghreb: Un Sssai de Synthèse*, (Paris: Maspero, 1975), I, p. 120

¹² al-Maqrizi, *Al-Mawa'iz Wal I'tibar Fi Dhikr Al-Khitat wal Athar*, (Cairo: Institut Francais d'Archeologie Orientale, 1911-1927), part II, p. 180; part IV, p. 49-55.

¹³ Dodge, *Al-Azhar*, see chapter “Al-Azhar and the Fatimid Caliphate”.

¹⁴ Dodge, *Al-Azhar*, p. 4.

718'de prenses Egilona ile evlenmesinin de gösterdiği gibi, Hıristiyanlar ve Müslümanlar da kendi aralarında evlendiler.¹⁵

İslamî edebiyat ve bilimin yaratıcı zenginliği, kültürel ve dini hoşgörüsüyle birleşince, Müslümanlara Hıristiyan İspanyollar arasında öyle iyi bir itibar kazandırdı ki, çoğu kişi kendilerini Araplarla özdeşleştirdi. Dokuzuncu yüzyılda Kurtubalı bir Hıristiyan olan Alvaro üzüntüyle şunları söyledi:

“Dindaşlarımın çoğu Arapların şiirlerini ve masallarını okuyor, Muhammed'i, ilahiyatçıların ve filozofların yazılarını inceliyor; bunları çürütmek için değil, kendilerini Arapça'da daha doğru ve zarif bir şekilde nasıl ifade edeceklerini öğrenmek için. Kutsal yazıların Latince yorumlarını okuyan, meslektan olmayan birini bugün nerede bulabiliriz? Yetenekleriyle tanınan tüm genç Hıristiyanlar, yalnızca Arapların dilini ve edebiyatını biliyorlar, Arapça kitapları şevkle okuyup çalışıyorlar, büyük maliyetlerle onlardan büyük kütüphaneler inşa ediyorlar ve bu edebiyatın takdire değer olduğunu her yerde yüksek sesle ilan ediyorlar. Binlercemiz arasında bir arkadaşına makul bir Latince mektup yazabilen pek kimse yok, ama o dilde Araplardan daha büyük bir sanatla şiir yazabilenlerin sayısı çoktur.”¹⁶

Her ne kadar üzücü olsa da Alvaro'nun gözlemi, cami kütüphanelerinin sadece kolaylaştırmakla kalmayıp aynı zamanda teşvik ettiği bir süreç olan, Hıristiyan İspanya'da İslamî düşüncenin kültürel olarak aşılmasının derin etkilerinin altını çiziyordu. Arapçanın kullanımı o kadar yaygındı ki Vicencius adlı bir rahip İncil'i Arapçaya tercüme etti.¹⁷

İspanya'daki Arap-Müslüman yöneticiler, Doğu'daki Abbasi Müslümanlarının entelektüel başarısına rakip olabilmek için cami kütüphanelerini özenle koruyarak bu kültürel ilerlemeyi teşvik

¹⁵ Abu Muhammed Abd Allah al-Marrakushi Ibn Adhari, *Al-Bayan al-Mughrib*, part VI, (ed. G. S. Collin et Levi-provençal (Paris: Dozy, 1948-1951), p. 30.

¹⁶ Lewis, *The Arabs in History*, p. 123.

¹⁷ Francisco Javier Simonet, *Historia de los Mozdrabes de Espaha*, (Amsterdam: Oriental Press, 1903), p. 720

ettiler.¹⁸ İslam dünyası içindeki hanedan rekabetinin en büyük faydalarını bir kez daha camiler ve kütüphaneler ve nihayetinde bunları kullanan alimler ve öğrenciler elde etti.

İspanya'dan gelen dramatik fikir ve bilgi patlaması göz önüne alındığında, bu kurumların İber yarımadasının ötesinde de itibar kazanması doğaldı. İspanya dışında Arapça öğrenen az sayıda Avrupalıdan ikisi Robert Retenensis ve Hermano Delmarta'ydı. Cluny manastırının başrahibi Petrus Venerabilis tarafından gönderilen bu bilgin, astronomi ve matematik okumak üzere İspanya'da kaldılar. Ayrıca 1143'te Kur'an'ı Latince'ye tercüme ettiler ve İslam öğretisi ve kültürü üzerine *Doctrina Machumat et Nutrituraeus* ve *Mendosa et Ridiculosa Saracenorum* adlı iki kitap yazdılar.¹⁹

On birinci yüzyıl, Hıristiyan Avrupa uluslarının Arapların kaybettiği toprakları geri almak için uyanışlarına işaret ediyordu. 1085'te Toledo bir kez daha Hıristiyan kontrolü altına girdi, ancak Arap karakteri ve kültürel büyüklüğü zayıflamadı. VII. Alphonso gibi Hıristiyan krallar, Hıristiyanları, Yahudileri ve Arapları kendi kurumlarında çalışmalarını sürdürmeye teşvik ederek yaratıcı ivmeye müdahale etmekten akıllıca kaçındılar. Böylece Arapçadan kitap tercümesi Toledo'da zirveye ulaştı. Sözlükler, çevirmenlere bu sonsuz gibi görünen görevde yardımcı olmak için yazılmıştır. Johanne Fück, İbn Rüşd gibi Arap bilim adamlarının eserlerinin çevrilmesine izin veren ve uzak Bizans'tan kaynaklardan alıntı yaparak Hıristiyan araştırmalarının önünü açan bir dizi sözlükten biri olan *Glossarium Latino-Arabum*'dan bahsetmektedir.²⁰

On dördüncü yüzyıldan itibaren caminin rolü ve öneminde önemli bir düşüş olmasına rağmen öğrenim geleneği devam etti. Ancak kolejler gibi laik kurumların varlığı, el yazmaları ve matbaanın icadından sonra kitapların muhafaza edilmesi geleneğini sürdürdü. Dolayısıyla bugün Arap dünyasındaki önemli kütüphaneler artık

¹⁸ Lewis, *The Arabs in History*, p. 124

¹⁹ Johanne Fück, *Die Arabischen Studien in Europa*, (Leipzig: O. Harrasowitz, 1944), p. 89-90

²⁰ Johanne Fück, p. 94.

camilerle ilişkilendirilmiyor, bunun yerine Avrupa tarzı laik üniversiteler ve kurumlarla ilişkilendiriliyor.

Bibliyografya

ABU AL-FARAJ Muhammed Ibn Ishaq Nadim (Ibn al-Nadim), *Kitab al Fihrist*, ed. Gustav Flugel (Leipzig: Vogel, 1871).

ABU MUHAMMED Abd Allah al-Marrakushi Ibn Adhari, *Al-Bayan al-Mughrib*, part VI, (ed. G. S. Collin et Levi-provencal), (Paris: Dozy, 1948-1951).

AL-MAQRİZİ, *Al-Mawa'iz Wal I' tibar Fi Dhikr Al-Khitat wal Athar*, part II, part IV, (Cairo: Institut Francais d'Archeologie Orientale, 1911-1927).

AL-NAQSHABANDİ, Nasser, "Early Islamic Manuscripts of the Quran", *Islamic Review*, 1/18 (January 1958), p. 18-29.

DODGE, Bayard, *Al-Azhar: A Millennium of Muslim Learning*, (Washington, D.C: Middle East Institute, 1961).

DODGE, Bayard, "Al-Azhar and the Fatimid Caliphate", *Al-Azhar*, Washington 1961.

FÜCK, Johanne, *Die Arabischen Studien in Europa*, (Leipzig: O. Harrassowitz, 1944).

KRENKOW, F., "Kitab Khana", in *Encyclopedia of Islam*, vol. 2, part 2, (Leiden: Brill, 1925-1928), p. 1045.

LAOUST, Henri, *Les Schismes Dans l'Islam*, (Paris: Payot, 1966).

LAROUÏ, Abdallah, *L'Histoire du Maghreb: Un Sssai de Synthese*, part I, (Paris: Maspero, 1975).

LEWIS, Bernard, *The Origins of Ismailism*, (New York: W. Heffer and Sons Ltd., 1940).

-----, "The Route to India," in *La Revue de la Faculte des Sciences Economiques d'Istanbul*, (İstanbul 1953), p. 1-5.

-----, *The Arabs in History*, rev. ed. (New York: Harper Colophon Books, 1966).

Anadolu Mecmuası
3/VI, Nisan 2024, s.47-58.

MUHAMMED KÂMİL Husayn, *Diwan al-Mu'ayyad fi al-din*, (Cairo: Dar al kitab al-Misri, 1949).

S. VİLAYAT Hussain, "Organization and Administration of Muslim Libraries (from 786 to 1492 A.D.)," *Pakistan Library Association Journal*, 1/1 (July 1966), p. 8-11

SİMONET, Francisco Javier, *Historia de los Mozdrabes de Espaha*, (Amsterdam: Oriental Press, 1903).